

Хулио КОРТАСАР

Аксолотлар тўғрисида обдон ўйлаган вақтларим кўп бўлган. Ботаника боғидаги аквариумга борар ва уларнинг сезилар-сезилмас ҳаракатларидан, қотиб туришидан кўз узмай, соатлаб тикилиб турардим. Энди ўзим ҳам аксолотлман.

Уларни учратиб қолишим бир тасодиф билан боғлиқ бўлиб, узоқ чўзилган қишдан кейин Парижнинг бамисоли товусдек товлана бошлаган пайтига тўғри келди. Мен Пор-Рояль булваридан ўтиб, Сен-Марсель ва Л'Опти-маль булварларини ортда қолдирарканман, кулранг текисликлар ўртасидаги яшилликка кўзим тушди ва хаёлимга арслонлар келди. Менга арслонлар ва сиртлонлар ёқар, аммо шу пайтгача ҳали бирор марта ҳам аквариумнинг зах ва намчил биносига қадам босмагандим. Велосипедимни четан тўсиққа суяб қўйиб лолаларни томоша қила бошладим. Арслонлар тасқара ва ғамгин, менинг сиртлоним эса уйқуда. Аквариумга киришга қарор қилдим. Росмана балиқларга шунчаки кўз қиримни ташлар эканман, кутилмаганда аксолотларга тўқнаш келдим. Бир соат давомида уларни кузатиб далага чиққанимда аллақачон аксолотлардан бошқа ҳеч нарсани ўйлашга қодир эмасдим.

Илоҳий Женевьев кутубхонасида луғат варақлаб ўтириб англадимки, аксолотлар – амблостомлар турига мансуб бўлган жабрали йўлбарс амблостомлари экан. Уларнинг Мексикага мансублигини эса кичкинагина қизғиш башараларидан ҳамда аквариум тепасидаги ёзувдан билиб олдим. Африкадан уларнинг қурғоқчилик бўлганда қуруқликда ва ёмғирлар мавсумида сувда яшай оладиган тури ҳам топилганлигини луғатдан ўқидим. Уларнинг испанча номини ҳам топдим, “охолоте” экан, луғатда эслатилишича бу жониворлар истеъмолга яроқли ва уларнинг ёғидан балиқ мойи ўрнида (менимча ҳозир ишлатилмаса керак) фойдаланиларкан.

Бошқа мақолаларни ўқигим келмади, шундай бўлса-да, эртаси кун яна Ботаника боғига йўл олдим. У ерга ҳар куни эрталаб, баъзида ҳам эрталаб, ҳам кечқурун борадиган бўлдим. Аквариум фарроши энсаси қотган куйи илжайиб йиртарди менинг паттамни. Мен эса шиша деворларни муҳофаза этиб турган темир тўсиққа суянганча

уларга қарардим. Бунинг ҳеч қандай ажабланадиган жойи бўлмаса-да, уларга илк дафъа кўзим тушгандаёқ англадимки, биз бир-биримизга боғлиқмиз, қандайдир чексиз узоқларда қолган ва унутилган бир нарса ҳамон бизни туташтириб туришда давом этарди. Буни англаш учун ўша куни эрталаб шиша девор олдида бир дам тўхташ ва сув бўйлаб юқорига кўтарилаётган пуфакларга бир қарашнинг ўзи етарли бўлганди. Аквариумнинг жирканч ва диққинафас (фақат мен билардим у қанчалар хунук ва диққинафаслигини) таглигида қотиб ётган шиламшиқ тошлар орасида тўпланиб туришарди аксолотллар. Улар жами тўққиз дона бўлиб, ҳаммаси тумшуқларини шиша деворга тираганча, олтинранг кўзлари билан томошабинларни кузатардилар. Сукут сақлаётган ва аквариум тубида тартибсиз тарзда қотиб қолган бу жонзотлар олдида кеккайиб турганимдан хижолат чекар ва ўсал ҳолатга тушиб қолгандим. Хаёлан улардан бирини, бироз ўнгда, бошқаларидан ажралиброқ турганини танлаб олдим-да, диққат билан ўрганишга киришдим. Унинг қизғиш ва шаффоф танасида (худди сутранг шишадан ясалган Хитой ҳайкалчаларига ўхшаш) биз – аксолотлларнинг энг сезгир қисмимиз бўлган, балиқларникига монанд, аммо айна пайтда ўн беш сантиметрли калтакесакникидай мурт думи бор эди. Қирорқаси бўйлаб ўтган шаффоф сузгичи думига туташиб кетган бўлиб, нозик, бежирим кичкинагина панжалари, инсонларникидай тирноқчаларидан тамом ҳайратда эдим. Шунда унинг кўзи ва юзи эътиборимни тортди. Олтин каби ялтироқ, аммо ҳар қандай маънодан мосуво, шундай бўлса-да, кўришга қобил игна тўғнагич бошидай келадиган бир жуфт тиллоранг нуқтадан сизиб ўтган нигоҳим сирли ва ҳарир бўшлиқ ичра жо бўлди. Кўзлар теграсини ўраб турган жуда нафис қора нур гардиш унинг гулоби гавдаси ва шу рангдаги учбурчак, суйрисимон ва вақтлар ўтиши билан емирила бошлаган бошига жуда монанд эди. Учбурчак оғзи юз қисмининг тугаган жойида, яъни нақ иягида жойлашган, ён томондан қараганда бир нав кўринса-да, олдидан жонсиз тош устига тортилган ингичка чизиқдай туюларди. Бошининг ҳар иккала томонида қулоқлари ўрнида – жабраси бўлса керак – сувости маржонларига ўхшаш уч донадан қизил бутоқча ўсиб чиққан эди.

Ҳар ўн-ўн беш сонияда бутоқчалар кескин бир силкиниб кўтарилар ва яна ётар, фақат ана шуларга қарабгина унинг тирик мавжудот эканлигини англаш мумкин эди.

Вақти-вақти билан оёқчаларидан бири билинар-билинемас ҳаракатга келарди, мен унинг мўъжазгина панжалари сувости ўтлари устига оҳистагина босилганини кўрдим.

Биз умуман тепса тебранмас махлуқлармиз, кўп ҳаракат қилишни ёқтирмаймиз, бунинг устига аквариум ҳам жуда тор, ўрнингдан қўзғалишинг билан кимнингдир думига ёки бошига тегиб кетасан, бу эса норозиликлар ва жанжалларга сабаб бўлади, пировардида – толиқасан. Ҳаракатсиз турсанг вақт ўтганини сезмайсан.

Мен илк марта аквариумга қараганимда айнан ана шу ҳаракатсизликдан сеҳрланиб қолгандим. Назаримда, унинг чексизлигини ва вақтни ана шундай бефарқ ҳаракатсизлик билан сувга фарқ қилишдек сирли истаги борлигини ғира-шира пайқаб қолгандим. Кейин мен тушундим: жабралар ҳаракати, нозик оёқчаларнинг тошга оҳиста босилиши, тўсатдан бўладиган силкинишлар (улардан айримлари гавдасини тўлқинсимон ҳаракатлантирганча суза олардилар) шуни англатардики, улар гоҳида соатлаб жонсиздек қотиб туриш ҳолатидан уйғона олишлари ҳам мумкин эди. Ҳаммасидан кўра уларнинг кўзлари мени кўпроқ ҳаяжонга солди. Улар билан бақамти турган бошқа аквариумлардаги балиқларнинг бизникига монанд кўзларида маъносизликдан бошқа ҳеч нарса зуҳур этмасди. Аксолотларнинг кўзлари эса менга бу ҳаётдан бошқа ҳаёт ҳам борлигини, дунёга бошқачароқ назар солиш ҳам мумкинлигини англатиб турарди.

Юзимни шишага маҳкам босиб (гоҳида фаррош хавфсираб йўталиб қўярди) чексиз сокинликка ва поёни йўқ дунёга олиб кирувчи кичкина олтинранг соққачаларга тикилардим. Улар юзини тақаб турган шишани бармоқ билан чертиш фойда бермас, бари бир ҳеч қандай ҳаракат сезилмасди. Олтинранг кўзлар ўзидан гўёки нафис ва қўрқинчли нурлар таратиб менга тикилиб туришар ва бу ҳудудсиз чуқурликдан бошим айланарди.

Барибир улар бизга нақадар ўхшаш! Шундайлигини мен анча аввал, ҳали аксолотлга айланиб улгурмасимдан пайқаган эдим. Мен буни ўша куни, уларнинг олдига яқинлашган онимда билгандим. Маймунларнинг одамларга ўхшаб кетиши тўғрисидаги фикрлар қай даражада кенг тарқалган бўлмасин, уларни биздан жуда узоқ масофалар ажратиб туради. Инсон билан аксолотл ўртасида ҳеч қандай ўхшашлик йўқлиги менинг фикрим тўғрилигини, мен оддий таҳлилга асосланиш билан чекланмаганимни кўрсатди. Фақат кафтлари, қўллари... лекин калтакесакнинг панжалари ҳам шундай, аммо улар бизникига ҳеч ҳам ўхшамайди. Ўйлайманки, ҳамма гап аксолотларнинг олтин кўзли учбурчак шаклидаги ниқобдор бошларида. Бу англатиб, кўрсатиб турарди.

Бу даъват этиб туради. Улар ҳайвон эмаслар.

Бу ҳолатда афсоналарга мурожаат этиш маъқул ва ўнғай. Мен аксолотларнинг кескин ўзгаришга дучор этилгани, аммо улардаги сирли инсоний моҳиятни маҳв этиш имкони бўлмаганини англадим.

Менинг назаримда, ўз вужудларининг қўллари бўлган – бу жонзотлар сувости сукунатига ва ададсиз мулоҳазага ҳамда иложсиз тушкунликка мангу ҳукм қилингандирлар. Уларнинг шабкўр нигоҳи ҳеч қандай маъно англамайдиган, айти пайтда юракка ҳарорат солишга қодир ақлли олтин соққасимон кўзлари менинг қалбимга чуқур ботиб борар ва мана бундай даъват этарди: “Қутқар бизни, бизни қутқар”.

Ногоҳ уларга қараб умидбахш сўзларни шивирлаётганимни ва болаларча орзуларга ишонтирмоқчи бўлаётганимни пайқаб қолдим. Улар қилт этмай менга қараб туришаркан, жабраларининг пуштиранг новдалари ҳаракатга келди. Шу лаҳзада мавҳум бир оғриқ вужудимни сирқиратиб ўтди, улар мени кўришди, ўзларининг англаб бўлмас ҳаётларига кириб олишга уринаётганимни балки тушунишди. Шубҳасиз улар инсон зотига мансуб эмасдилар, лекин мен бошқа бирорта жонзотда ўзимга бу қадар яқинликни кўрган эмасман. Аксолотлар гўё нимадандир хабардордай, гоҳида ваҳимали ҳакамдай туришарди. Ўзимни гуноҳкор ҳис этдим, уларнинг тиниқ кўзларида этни жунжиқтириб юборадиган беғуборлик намоён. Улар ғумбак эдилар, лекин ғумбак, бу ниқобни англатади, шу билан бирга шарпани билдиради. Бу ниқоб серифода ва айти пайтда қатъиятли. Унинг ортида қандай башара ўзини намоён этаркин?

Мен улардан қўрқардим. Ўйлайманки, агар атрофимда томошабинлар ва фаррош бўлмаса, улар билан ёлғиз қололмасдим. “Сиз уларга еб қўйгудек тикиляпсиз” деди фаррош кулиб, афтидан мени бироз телбатабиат ҳисоблаб. Аксинча, улар ўзларининг олтинранг одамхўр кўзлари билан мени еётганларини тушунмасди у.

Аквариум олдидан қанча узоққа кетмай, бари бир улар тўғрисида ўйлардим, гўё улар узоқ масофадан туриб ҳам менга таъсир ўтказмоқда эдилар. Мен у ерга ҳар кун борадиган бўлдим, кечалари уларнинг қоронғуликда қилт этмай муаллақ туришларини тасаввур қилар, бир-бирларига шошилмасдан қўл узатаётганларини ва дабдурустан

Ўзга қўлни тутиб олаётганларини гўёки кўриб турардим. Балки уларнинг кўзлари қоронғуликда ҳам илғар, шундай бўлгач аксолотлларнинг қовоқдан маҳрум кўзлари учун ҳамиша кундуз.

Энди менга маълум, бу ерда ҳеч қандай ғайритабиийлик йўқ, ўзи шундай бўлиши керак эди. Ҳар кун эрталаб аквариум устига энгашарканман, уларни кўпроқ англай бошладим. Улар изтиробда – ва мен вужудимнинг ҳар бир ҳужайраси билан уларнинг тилсиз изтиробларини, сув қаватларида қотиб қолган азобларини ҳис этдим. Улар гўёки қандайдир бой берилган озодликка, дунё аксолотлларга мансуб бўлган замонларга тикилиб қолган эдилар. Бундай ваҳимангиз нигоҳларнинг тош қотган юзлардаги мажбурий ҳаракатсизликни мадҳ этиши ишончсиздай кўринар, бу қайғули хабарни англантишга, улар яшаётган суюқ дўзахнинг гувоҳи бўла олишига ишониб бўлмасди. Ҳиссиётларим шу қадар ўткирлашиб кетгандики, мен аксолотлларнинг ақли бор деб ўзимни ишонтирмоқчи бўлардим. Буни улар ҳам, мен ҳам билардик. Ҳеч қандай ғайритабиий воқеа юз бермаганлиги ҳам шуни англатарди. Менинг юзларим аквариум шишасига тақалиб турар, нигоҳим рангдор пардалардан мосуво олтинсимон қорачўғсиз кўзларга тикилиб уларнинг сирини англашга интиларди.

Мен шиша девор орқали аксолотлнинг ҳаракатсиз юзини жуда яқиндан кўриб турардим. Ундан нигоҳимни олмасдан, ажабланмасдан шиша ортида ўз юзимни кўрдим, аксолотлнинг юзи ўрнида меники турарди. Аквариумнинг ичида эмас, аквариум шишасининг бошқа томонида турарди. Кейин менинг юзим ўрнидан қўзғалди ва мен гап нимадалигини тушундим.

Фақат бир нарса ажаблантирарди: ўйлашни аввалгидай давом эттириш керак. Буни англаш ногаҳонда ўзига келиб ўзининг тириклай кўмилганлигини англашдек вужудни музлатиб юборарди. Мен яна юзимни шишанинг ташқи томонига босдим, лаблардан иборат ўз оғзимга қарадим. Аксолотлларни англаб олиш мақсадида маҳкам жуфтлашиб турган лаблардангина иборат ўз оғзимга қарадим. Мен аксолотллимни англадим ва шу лаҳзанинг ўзида тушундимки, бошқа ҳеч нарсага идроким етмайди.

Аксолотл аквариумдан ташқарида ва унинг уйлари ҳам аквариум ичида эмасди. Буни била туриб ва айнан аксолотл эканимни англай туриб, мен энди ўз олаимда зоҳирлимни ҳис этдим. Қўрқиб кетдим, ўзимни аксолотлнинг вужудига қамаб

қўйилганлигимни, тириклай аксолотл ичига ўз инсоний шуурим билан кўчиб ўтганлигимни, унинг ичига тириклай кўмилганимни, онгсиз жониворлар орасида ўз онгим билан яшашга маҳкумлигимни бирдан англаб қолдим ва баттар қўрқиб кетдим. Лекин бу ҳолат чекинди, ўзимни бирозгина ён томонга оларканман, кимнингдир панжаси юзимга тегди, менга тикилиб турган аксолотлни кўрдим, у ҳам ҳаммасини тушунар, ҳаммасини аниқ-равшан билиб турар, аммо буни сўз билан ифодалай олмасди.

Ёки мен унинг ичида эдим ёки биз ҳаммамиз олтинранг кўзларимиз ёғдусини, аквариум шишасига босиб турган кишига тикиб турганимиз сабабли ўз фикрини сўз билан ифодалашга ожиз одамларга ўхшардик.

У кўп марта олдимизга келди, аниқроғи камнамо. Гоҳида ҳафталаб ўзини кўрсатмайди. Бир гал уни кўрдим. Мендан узоқ кўз узмади, кейин ортга кескин бурилди-да, кетворди. Назаримда, энди унинг бизга қизиқиши сўнган, шунчаки одатланиб қолгани учунгина келади. Модомики шундай экан, қўлимдан келадигани фақат ўйлаш, мен уни ҳар кун ўйлайман. Бошимга шундай бир фикр келди, назаримда, биз авваллари бир тану бир жон эдик ва у ўзининг муқаррар бир сир билан боғлиқлигини ҳис этарди. Энди унинг аксолотлга айланиши ва инсонларга бегона бўлиб қолиши натижасида юз берган тошқин туфайли уларни боғлаб турган кўприк бузилди. Дастлаб мен маълум даражада аксолотлларга айланиб қолишим мумкинлигини, аҳ, маълум даражада, ва бизни яхшироқ англаш учун унга мададкор бўлиб туришни ўйлардим. Энди бўлса, тамоман аксолотлга айланганман. Ва агар инсонлардек фикрлаётган бўлсам бунинг сабаби шундаки, барча аксолотллар ўзларининг пуштиранг тош ғумбаклари ичида ётиб худди инсонлардек фикрлай оладилар. Назаримда бор қилган ишим ўша дастлабки кунлар, ҳали инсонлик пайтимда, унга айрим нарсалар тўғрисида хабар етказганим бўлди. Ва энди бу танҳоликда – модомики у қайтиб келмас экан – балки у биз тўғримизда бирор нарса ёзар, аксолотллар ҳақида ҳикоя ўйлаб топар деган фикргина менга тасалли берарди.

Рус тилидан Неъмат АРСЛОН таржимаси.

“Ёшлик”, 2013 йил, 10-сон